

مسافر

معین

سیاحتِ چند روزہ افغانستان

(اکتوبر ۱۹۳۳ء)

اقبال

۱۹۳۴ء

M.A.LIBRARY, A.M.U.

PE751

اشاعتِ اول ۱۹۳۴ء پنج صد

اشاعتِ دوم ۱۹۳۶ء دو ہزار

(کاپی رائٹ)

نادر افغان شہ درویشِ خو	رحمتِ حق بر روانِ پاکِ او
کارِ ملت محکم از تندیِ سیرِ او	حافظِ دینِ مبینِ شیرِ او
چوں ابوذر خود گدازاندر نماز	ضربش ہنگامِ کہیں خدا گدازا
عہدِ صدیق از جانش تازہ شد!	عہدِ فاروق از جلالش تازہ شد!
از غمِ دین درویشِ چوں لالہ دارِ غ	در شبِ خاور و جودِ او چہ سراغ!
در نگاہش مستیِ اربابِ فوق	جوہرِ جانش سراپا جذبِ شوق
خسروِ شمشیر و درویشیِ نگہ	ہر دو گوہر از محیطِ لا الہ!
فقر و شاہی وار و اتِ مصطفیٰ است!	این تجلیہائے ذاتِ مصطفیٰ است!

ایس دو قوت از وجودِ مومن است   ایس قیام و آلِ سجد و مومن است
 فقر سوز و درد و داغ و اندوشت   فقر را در غول تنبیدن آبروست
 فقر نادر آخسر اندر غول تنبید   آفرین بفتیر آل مرثسید
 اے صبا اے رہ نور و تیز گام   در طوافِ مرقد شش ز ملک خرام
 شاہ در خواب است پا آہستہ نہ   غنچہ را آہستہ تر بکشاگرہ
 از حضور او مرا فرماں رسید   آنکہ جانِ تازہ در خاکم دبید

سختیم از گرمی آوازِ تو

اے خوش آں قہمے کہ داند رازِ تو

از غنم تو ملت ما آشناست

می شناسیم ایں نواہا از کجاست!

اے باغوشِ سحابِ ماچو برق

روشن و تابنده از نور تو شرق

یک زمان در کوہسارِ مادرِ خوش

عشق را با زان تب و تابِ به بخش

تا کجا در بندِ ماباشی اسیر

تو کلیمی راہِ سینائے بگیرا

طے نمودم باغ و راغ و دشت در / چون صبا بگذشتم از کوہ و مکر

خیبر از مردانِ حقِ بیگانه نیست / در دل او صد ہزار افسانہ ایست

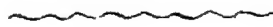
جادہ کم دیدم از پیچیدہ تر / یا وہ گرد و درختم و پیمیشِ نظر

سبزہ در و اماں کہ سارِش مجوے / از خمیشِ بر نیاید رنگِ بوے

سرزمینے کبکِ اوشاہیں مزاج   آہوئے اوگیر و از شیراں خراج!
 درفضائش جبرہ بازائیں تنجنگ   لرزہ برتن از نیبِ شاں پلنگ!
 لیکن از بے مرکزی آشفتنہ وز   بے نظام و ناتمام نیم سوز!
 فرّ بازائیں نیست در پروازِ شاں   از تدرواں پست تر پروازِ شاں!
 آہ قحط بے تب و تابِ حیات   روزگارِش بے نصیب از وادِ ات!
 آں یکے اندر سجودِ ایں در قیام   کار و بارِش چوں صلواتِ بے امام!

ریز ریز از سنگِ او مینائے او

آہ! ازامروز بے فروائے او!

خطبات اقوام سرحد

اے زخود پوشیدہ خود را باز یاب	در سلمانی حرام است این حجاب!
مزدین مصطفیٰ دانی کہ چسیت	فاش دیدن خویش را شاہنشی است!
چسیت میس؟ دریا فتن اسرار خویش	زندگی مرگ است بے دیدار خویش
اے مسلمانے کہ بیند خویش را	از جہانے برگزیند خویش را
از ضمیر کائنات آگاہ اوست	تنہی لا موجد الا اللہ اوست
در مکان و لامکان غوغائے او	نہ سپہر آوارہ در پهنائے او
تا دلش سرے را سر ارضا است	جیف اگر از خویش تن نا آشناست
بستہ حق وارث پیغمبران	اونگنجد در جہان دیگران

تا جہانے دیگرے پیدا کنند	این جهان کہنہ را بھرم زند
زندہ مرد از غیر حق دار و سداغ	از خودی اندر وجود او چہ سراغ!
پائے او محکم بر زم خیر و شر	ذکر او شمشیر و فکر او سپر
صبحش از بانگے کہ بر خیزد ز جان	نے ز نور آفتاب خاوراں!
فطرت او بے جہات اند جہات	او صریح و در طوافش کائنات
ذرّہ از گردِ راہش آفتاب	شاہد آمد بر عروج او کتاب
فطرت اور اکشاد از ملت است	چشم اور روشن سواد از ملت است!
اند کے گم شوق بہر آن و خبر	باز اے نادان بخیلش اندر نگر
در جہاں آوارہ بچپارہ	وحدتے گم کردہ صد پارہ
بند غیر اللہ اند پائے تست	داغ از داغے کہ در سیمائے تست

میں پیل! از مگر پنهانی تبرس از ضیاع روح افغانی تبرس!
 ز آتش مردان حق می سودمت نکستہ از پیرِ روم آموزمت

"رزق از حق جو مجو از زید و سمر"

مستی از حق جو مجو از بنگ و سمر

گلِ محسوس گلِ را بخور گلِ را مجو

زانکہ گلِ خوار است دالم زرد و رو

دل بخوتا جاوداں باشی جواں

از تجلی چہرہ ات چوں از غواں

بنده باش و بر زمین و چوں سمند

چوں جنازہ نے کہ برگردن برندا"

شکوہ کم کن از سپهر لاجورد	جز بگرد آفتاب خود گرد
از مقام ذوق و شوق گاہ شو	درہ چہ صیاد محسوس و ماہ شو
عالم موجود را اندازہ کن	در جہاں خود را بلبند آوازہ کن
برگ ساز کائنات از وحدت است	اندریں عالم حیات از وحدت است
در گذر از رنگ و بو ہائے کہن	پاک شواز آرزو ہائے کہن
ایں کہن سماں نیز ز باد و بھو	نقش بند آرزوئے تازہ شو
زندگی بر آرزو دارد اساس	خوش را از آرزوئے خود شناس
چشم و گوش و ہوش تیز از آرزو	مشت خاک کے لالہ خیز از آرزو
ہر کہ تخم آرزو در دل نہ کشت	پائمال دیگران چوں سنگ و خشت
آرزو سرمایہ سلطان مہیر	آرزو جام جہاں بین فقیر

آب و گل را آرزو آدم کند   آرزو ما را ز خود محرم کند
 چون شرار از خاکِ ما بر می جهد   ذرّه را پهنائے گردوں می دهد
 پور آن کعبه را تعمیر کرد   از نگاہِ خاک را آسیر کرد

تو خودی اندر بدن تعمیر کن

مشتِ خاکِ خویش را آسیر کن

مسافر وارمی شود شهر کابل حاضر میشود بخدمت حضرت شهید^{رح}

شهر کابل با خط و جنت نظیر	آب حیوان از گیتا کش بگیرد
چشم صائب از سوادش سرچین	روشن و پائنده باد آن سرزمین
در ظلام شب سمن زارش نگر	بر بساط سبزه می غلطد سحر
آن دیار خوش سواد آن پاک لیم	باد او خوشتر از باد شام و روم
آب او براق و خاشاکش تابناک	زنده از موج نسیمش مرده خاک

— مرزا صائب تبریزی در مدح کابل میگوید
"خوشا و قتی که چشمم از سوادش سرچین گردد"

آفت بایان خفته در کسار او	ناید اندر حرف صوت اسرار او
مشل تیغ از جوهر خود به خنجر!	ساکناش حیرتشم و جوش گهر
زائران را گرد راهش کمیاست	قصر سلطانی که ناشن دلکشااست
پیش سلطان فقیرو درویش	شاه را دیدم در آن کاخ بلند
رسم و آئین ملوک آنجانبه بود	خلق او اقلیم دلسرا کشود
بچه نوامروے بدر بار عمره	من حضور آن شهر والا گهر
دست او بوسیدم از راه نیاز	جانم از سوز کلامش در گداز
سخت کوش فرم غم و گرم جوش	پادشاه به خوش کلام ساد و پیش
دین و دولت از وجودش استوار	صدق و اخلاص از نگاهش آشکار
از مقام فقر و شاهی باخبر	خانگی و از نوریان پاکیزه تر

درنگاہش روزگارِ شرق و غرب	حکمت اور رازِ دارِ شرق و غرب
شہر یارے چون حکیمانِ نکتہ دہاں	رازِ دہانِ ندو جسمِ نرِ امتنان
پردہ ہا از طلعتِ معنی کشود	نکتہ ہائے ملکِ دینِ او نمود
گفت از اہل آتش کہ اری بدن	من ترا دامنِ عزیزِ بخوشن
ہر کہہ اور از محبتِ رنگِ بوست	درنگاہم ہاشمِ محمودِ بوست
در حضورِ آن مسلمانِ کریم	ہدیہ آوردم ز ترانِ عظیم
گفتم این سرمایہ اہل حق است	در ضمیرِ روحیاتِ مطلق است
اندرو ہر بہت دارا انتہا است	جید رازِ نیروئے او خیر کشا است
نشہ حشر فمِ بخون او دوید	دانہ دانہ اشک از چشمش چکید
گفت تا در درجہاں بے چارہ بود	از غمِ دین و وطن آوارہ بود

کوہ و دشت از اضطرابم پیچید
 از غم آن بے حسابم پیچید
 ناله با بانگ هزار آہ میختم
 اشک با جوئے بہار آہ میختم
 غیرت آن غمگار من نہ بود
 قوتش ہر باب را بر من کشود

گفت گوئے خسرو و الانشاہ
 باز با من جذبہ سرشار داد
 وقتِ عصر آمد صدائے الصلوٰۃ
 آں کہ مومن را کند پاک از جہات
 انتہائے عاشقان سوز و گداز
 کرم اندر اقتدائے او نماز
 راز ہائے آن قیام و آن سجود
 جز بہیزم محرمات تو راں کشود

بر مزار شهنشاہِ بابر خلد آشیانی

بیا که سازِ فرنگ از نو ابر افتاد است
 درونِ پردهٔ اوجمه نیست فریاد است !
 زمانه کهنه بستان را هزار بار آراست
 من از حرم نگذشتم که بچخته بنیاد است
 درفشِ ملتِ عثمانیاں دوباره بلند
 چه گوئمت که تیموریان چه افتاد است !
 خوشالضیب که خاکِ تو آرمید اینجا
 که این زمین ز طلسمِ فرنگ آزاد است !

هزار مرتبه کابل نکوتر از دلی است
 نکه آن عجزه عروس هزار داماد است
 درون دیده نکه دارم اشکِ خونین را
 که من فقیرم و این دولتِ خدا داد است
 اگر چه پیرِ حرم وردِ کلاهی دارد
 کجاست نگاه که برنده تر ز پولاد است

سفر بہ غزنی و زیارت مزار حکیم سنائیؒ

از نو از شہائے سلطان شہید	صبح و شام صبح و شام روزِ عمید
نکتہ سیخ خاوراں ہندی فقیر	میہماں خسرو کیواں سیریا
تا ز شہر خسروی کہ دم سفر	شد سفر برین سبک تر از حضر
سینہ بخت آدم باں بادے کپار	لالہ رست از فیض او در کوہ سار
آہ! غزنی آں حکیم علم و فن	مرغزار شیر مردان کہن
دولت محمود را زیبا عروس	از حنا بندان او دانائے طوس
خفتہ در خاکش حکیم غزنوی	از نوائے او دل مردان قوی
آں حکیم غیب آں صاحب مقام	تُرک بوش رومی از ذکرش تمام

من ز پید او ز پنهان در سرور	هر دو را سرمایہ از ذوق حضور
او نقاب از چہرہ ایساں کشود	نکر من تقدیر بر مومن وانمود
ہر دو را از حکمت سر کس سبق	او ز حق گوید من از مردان حق
در فضائے مرتد او سو ختم	تا مستاع نالہ اند و ختم
گفتم لے بیندہ اسرار جہاں	بر تو روشن این جہاں و آن جہاں
عصر ما و رفتہ آب و گل است	اہل حق را مشکل اندر مشکل است
مومن از افرنگیساں پیدا پنجدید	فتنہ ہا اندر حرم آمدیدید
تا نگاہ او ادب از دل نخورد	چشم او را جلوہ افرنگ برد
اے حکیم غیب، امام عارفان	پنختہ از فیض تو خام عارفان
آہنچہ اندر پر وہ غیب است گوے	بو کہ آب رفتہ باز آید بجوے

روح حکیم سنائی از بہشت بریں جواب می دہد

راز دان خیر و شر گشتم ز فقر	زندہ و صاحب نظر گشتم ز فقر
یعنی آن فقرے کہ داند راہ را	بہیند از نورِ خودی اللہ را
اندرونِ خویش جوید لا الہ	در تہِ شمشیر گوید لا الہ
نکرِ جال کن چوں زناں بر تن تن	ہمچو مرداں گوے در میدانِ فتن
سلطنت اندرِ جهانِ آب و گل	قیمتِ او قطرہ از خونِ دل
مومنان ز بیمِ سپہرِ لا جورد	زندہ از عشق اندوے از خوابِ خورد
می ندانی عشقِ مستی از کجا است	این شعاعِ آفتابِ مصطفیٰ است

زنده تاسوزاودرجان تست	ایں نگہ دارنده ایمان تست
باخبر شوار رموز آب و گل	پس بنزن بر آب و گل اکسیر دل
دل زدیں سرخشمہ ہر قوت است	دیں ہمہ از معجزات صحبت است
دیں مجواند رکتب اے بے خبر	علم و حکمت از کتب دین از نظر
بوعلی دانندہ آب و گل است	بیخبر از خستگیاں دل است
نیش و نوش بوعلی سینا بہل	چارہ ساز بہائے دل از اہل دل
مصطفیٰ بحر است موج او بلند	خیز و این دریا بجائے خویش بند
مدتے بر ساحلش پیچیدم	لطمہ ہائے موج او ناویدہ !
یک زمان خود را بدربار درنگن	تا روان رفتہ باز آید بہ تن
ایہ مسلمان جبر براہ حق مرو	نا امید از رحمت عالمے شو

پرده بگذار آتش کارائی گزین	تابه لرزد از سجود تو زمین
دوش دیدم فطرت بیتاب را	روح آن به گمانه اسباب را
چشم او بر زشت مخوپ کائنات	در نگاه او غیب کائنات
دست او با آب و خاک اندر ستیز	آن بهم پیوسته و این ریز ریز
گفتمش در جستجوی کیستی؟	در تلاش تار و پوی کیستی؟
گفت از حکم خدای ذوالمنن	آدمی نو سازم از خاک کن
مشت خاک را بعد رنگ از نمود	پے پے تابید و سنجید و فرمود
آخرو را آب و رنگ لاله داد	لالی اندر ضمیر او نهاد
باش تا بینی بهار دیگرے	از بهار پاستان رنگیں ترے
ہر زمان تدبیر یادار و قریب	تا نگیری از بہار خود نصیب

بر درون شاخ گل دارم نظر غنچه‌ها را دیده‌ام اندر سفر!

لاله را در وادی و کوه و دمن از میدان باز نتوان داشتن

بشنود مرده که صاحب جستجو هست

نغمه را که هنوز اندر گلو است!

برمزارِ سلطان محمود علیہ الرحمۃ

خیز و از دل نالہ ہا بے اختیار	آہ! آں شہرے کہ اینجا بود پارا
آں دیار و کاخ و کوہِ پیرانہ ایست	آں شکوہ و فالِ فخر افسانہ ایست
گنبدے اور طوف و چرخ بریں	تربتِ سلطانِ محمود است این
آنکہ چوں کوکبِ لیلِ زکریا شست	گفت در گہوارہ نام او نخست
برقِ سوزاں تیغِ بے زہار او	دشت و در لرزندہ از یلغار او
زیرِ گردِ آیتِ اللہ رشتش	قدسیاں قرآنِ سہرا بر تیشش
شوخیِ فکرم مرا از من رہود	تا نہ بودم در جہانِ دیر و زود
رخ نمود از سینہ ام آں آفتاب	پر و گیاہ از فروغش بے حجاب

هر گرد و دل از جلالش در رکوع   از شعاعش دوش می گرد و طلوع!
 وار بهیدم از جهان چشم و گوش   فاش چو امرو دیدم صبح دوش
 شهر غزنین یک بهشت رنگ بو   آنچه با خسته خوان در کاخ و کو
 قصر بانی او قطار اند قطار   آسمان با قبه بایش هم کنار
 نکته سنج طوس دیدم بهر دم   لشکر محمود را دیدم بر زم
 روح سیر عالم اسرار کرد   تا مرا شوریده بیدار کرد
 آن همه شتاقی و سوز و سرور   در سخن چو رند بے پروا جور
 تخم اشک اندران ویرانه داشت   گفتگو با خدا گشته خویش داشت

تا نبودم بجنب راز راز او

سو ختم از گرمی آواز او

مناجاتِ مرثوریہ در برانہ غزنی

لالہ بہر یک شعاع آفتاب   دار و اندر شاخ چندین پیچ و تاب
چوں بہار اور اکند عریانِ فاش   گویش جز نیک نفس اینجا مباحش
ہر دو آمد یک فکر اساز و برگ   من ندانم زندگی خوشتر کہ مرگ
زندگی سہم مصافِ نیش و نوش   رنگِ فغم امروز را از خونِ دوش!

الاماں از مکہ ایامِ الاماں

الاماں از صبح و از شامِ الاماں!

اے خدا! نقشبندِ جانِ دتن   با تو این شوریدہ دار و یک سخن
فتنہ ہا بسیم و بریں و برکہن   فتنہ ہا در خلوت و در انجمن

عالم از تقدیر تو آمد پدید	یا خدائے دیگر اور آفسید
نظارہ شش صلح و صفا باطن بہتیز	ایل دل را شنیشہ دل ریز ریز
صدق و اخلاص و صفا باقی نماند	و آں قدح بشکست و آں ساقی نماند
چشم تو بر لالہ رویان فرنگ	آدم از افسونِ شال بے آب رنگ
از کہ گیر و ربط و ضبط ایں کائنات	اشیہ عشوہ لات مینات
مرو حق آں بندہ روشن نفس	نائب تو در جہاں او بود و بس
او بہ بند فقرہ و فرزند وزن	گر تو انی سو مینات او شکن
ایں مسلمان از پرستاران کیست	در گریہ اش یکہ ہنگامہ نیست
سینہ اش بے سوز و بانہش بے غرور	او سہرا فیل است و صورا و خموش
قلب او نا محکم و جانہش نژد	در جہاں کالائے او نا الجبند

دار و اندر آستین لات و منات	در صاف زندگانی بے ثبات
آتش او کم بہا مانند خاک !	مرگ را چوں کافران داند ہلاک
آں طلب آں جستجو باز آفرین	شعلہ از خاک او باز آفرین
آں جنون ذوقنوں اورا بدہ	باز جذب اندروں اورا بدہ
صبح فردا از گریہ باش برابر	شرق را کن از وجودش استوار

بحرِ احمر را بچوبِ او شکاف

از شکوہش لرزہ افکن بہ قاف !

قندھار و زیارت خرقہ مبارک

قندھار آن کشورِ مینو سواد   اہل دل را خاکِ او خاکِ مراد
 رنگِ ہا بو ہا ہو ہا آب ہا   آب ہا تابندہ چوں سیاب ہا
 لالہ ہا در خلوتِ کہسار ہا   نار ہا تیغِ بستہ اندر نار ہا
 کوئے آن شہر است مارا کوئے دوست   سار ہاں بر بند محلِ سوئے دوست

می سرایم دیگر از یادانِ نجد

از نوائے ناقدِ آرامِ جود

غزل

از دیرِ مغالِ آیم بے گردشِ صہبامست
 در منزلِ کلا بودم از بادۂ اُلا مست
 دانم کہ نگاہِ او ظرفِ ہمہ کس بیند
 کرد است مرا ساقی از عشوہ و ایامست
 وقت است کہ بکشایم میخانہ رومی باز
 پیرانِ حرم دیدیم در صحنِ کلیسامست
 ایں کارِ حکیمی نیست ادا مانِ کلیمی گیر
 صد بندہٗ ساحلِ مست یک بندہٗ دریامست

دل را بچسب من بردم از باد چسب من افسرد
 میرد و بنیابانها این لاله صحرا مست
 از حرف دلاویزش اسرارِ حرم پیدا
 وی کافر کے دیدم در وادی لطفا مست
 سینا است کہ فاران است؟ یارب چه مقام است این؟
 ہر ذرہ خاکِ من چشمے است تماشا مست
 خدقہ آں بُرزخِ الایغیان دیدش در کتبہ "لی خرقتان"
 دین او آئینِ تفسیرِ کل در جبین او خطِ تفسیرِ کل

— بُرزخِ الایغیان : تلخیص بایہ قرآن

— لی خرقتان الفقر والجهاد - حدیث

عقل را اوصاحبِ ابرار کرد	عشق را او تیغِ بھڑار کرد
کاروانِ شوق را او منزل است	ماہمہ یک مشتِ خاکیمِ اول است
آشکارا دیدش اشرکے است	در ضمیرش مسجدِ اقصائے است
آمد از پیدائشِ او بوسے او	داد مارا نعرۃ اللہ ہو
بادلِ من شوقِ بے پروا چہ کرد	بادۂ پُر زور با میسنا چہ کرد
رقصہ اندر سینہ از زورِ جنوں	تا زراہِ دیدہ می آید بروں!
گفت من جبریلیم و نورِ مبیں	پیش ازین اورا ندیدم ایں چہیں!
شعرِ رمی خواند و خندید و گسیت	یارِ ب ایں دیوانہ فرزانہ کیست!
در حرمِ با من سخن زندانہ گفت	از مے و مِخ زادہ و پیمانہ گفت!

گفتش این حرف بیابانه چیست   لب فرو بند این مقام خاشی است
 من ز خونِ خویش پروردم ترا   صاحبِ آه سحر کردم ترا
 باز یاب این نکته را لے نکته رس   عشقِ مردان ضبطِ احوال است بس
 گفت عقل و هوش آزار دِل است   مستی و وارفتگی کار دِل است

نعره باز دتا فتاد اندر سجود

شعله آواز او بود، او نبود!

بر مزار حضرت احمد شاہ بابا علیہ الرحمۃ موسس ملت افغانیہ

تربیت آں خسرو روشن ضمیر	از ضمیرش ملت صورت پذیر
گنبدِ اوراحم داند سپہر	بافروغ از طوف او سیمائے ہر
مثل فاتح آں امیر صف شکن	سکہ زدہ ہم با تسلیم سخن
ملتے را داد ذوق جستجو	قدسیاں تسبیح خواں برخاک او
از دل دوست گہریز کے کہشت	سلطنت ہار و بے پروا گذشت!
نکتہ سخن و عارف و شیر زن	روح پاکش با من آمد سخن

گفت می دالم مقام تو کجا است	نعمه تو خاکیں را کیمیا است
خشت و سنگ از فیض تو دارے دل	روشن از گفتار تو سیناے دل
پیش ماے آشنائے کوئے دست	یک نفس نشین کہ داری بوجے دست
اے خوش آں کو از خودی آئینہ ساخت	و ندراں آئینہ عالم را شناخت
پیر گردید این زمین و این سپهر	ماہ کو را ز کور چشمیہائے ہر
گر می ہر نگاہ می بایدش	تا نخستین رنگ بوباز آیدش
بندہ مومن سرافیلی کند	بانگ او ہر کہنہ را ہر ہم زند
اے تراقی داد جان ناشکیب	تو ز سر ملک و دیں داری نصیب

فاش گو با پور نادرفاش گوے

باطن خود را بہ ظاہر فاش گوے

خطاب پادشاہ اسلام علی حضرت نظام شاہ ایکدہ اللہم بنصرہ

لے قبائے پادشاہی بر تو راست   سایہ تو خاک مارا کیا است
خسروی را از وجود تو عیار   سطوت تو ملک دولت را حصار
از تو ای سرمایہ فتح و ظفر   تخت احمد شاہ راشانی دگر
سینہ ما بے ہر تو ویرانہ بہ   از دل و از آرزو بیگانہ بہ
آبگوں تیغی کہ دانی در کمر   نیم شب از تاب او گرد و سحر
نیک می دانم کہ تیغ ناور است   من چہ گویم باطن او ظاہر است

حرف شوق آورده ام از من پذیر

از فقیرے رمز سلطانی بگیر

اے نگاہ تو رشا ہیں تیز تر	گر و این ملک خدا دادے نگر
ابن کہ می بینیم از تقدیر کیست؟	چسیت آن چنیکہ می بایست نیست؟
روز و شب آئینہ تدبیر ماست	روز و شب آئینہ تقدیر ماست
باتو گوئم اے جوان سخت کوش	چسیت فدا و دختر امروز و دوش
ہر کہ خود را صاحب امروز کرد	گر د او گرد و سپر گرد گرد
او جهان رنگ بورا آبروست	دوش از و امروز از و فدا از و دست
مرد حق سرمایہ روز و شب ماست	ز ان کہ او تقدیر خود را کوکب ماست
بندہ صاحب نظر پیر ام	چشم او بینائے وقت دیر ام
از نگاہش تیز تر شمشیر نیست	ماہمہ نخبیر او نخبیر نیست!
لرز از اندیشہ آن سچنے کار	حادثات اندر بطون روزگار

چوں پدر اہل ہند را دوست دار	بندہ صاحبِ نظم را دوست دار
ہیچوں آں خلد آشیایں بیداری	سخت کوشش و پُردم و کرازی
می شناسی معنی کراڑ چیست؟	ایں مقالے از مقاماتِ علی است
آشتناں را در جہان بے ثبات	نیست ممکن جز بکداری حیات
سرگذشتِ آلِ عثمان را نگہ	از فریبِ غریباں خونیں جگر
تا ز کراڑی نصیب داشتند	در جہاں دیگر علم افزا شدند
مسلم ہندی چہ امیدان گذاشت؟	ہمت او بوی کراڑی نہ داشت!
مشتِ خاشاکِ سپنخان گردید سرد	گرمی آوازِ من کارے نکرو!
ذکرِ فکرِ نادری در خون تست	قاہری بادِ بصری در خون تست
اے فروغِ دیدہ بر ناؤ سپر	سرکارِ ازہاشم و محمود گیر

ہم ازاں مردے کے اندر کوہِ دشت	حقِ زینبِ اویلبند آوازہ گشت
روزِ ہاشب ہا تپیدن می توان	عصرِ دیگر آفریدن می توان
صد جہاں باقی است در قرآن ہنوز	اندرا کیش یکے خود را بسوز
باز فغان را ازاں سوزے بدہ	عصرِ اورا صبحِ نوروزے بدہ
ملتے گم گشتہ کوہ و کمر	از چینش دیدہ ام چیزے دگر
زانکہ ہو اندر دل من سوز و درد	حقِ ز تقدیرش مرا آگاہ کرد
کار و بارش را نکو سنجیدہ ام	آنچہ پنهان است پیدا دیدہ ام
مردِ میدان زندہ از اللہ ہوسست	زیرِ پائے او جہاں چار سوسست
بندہ کو دل بغیبِ اللہ نہ بست	می توان سنگ از زجاج شکست

اونگنجد در جهان چون و چسند   تہمت ساحل را پس دریابند

چوں زروئے خویش برگیر و حجاب

اوحساب است ثواب است عذاب!

برگ ساز ما کتاب حکمت است   این دو قوت است بار ملک است

آں فتوحاتِ جہان ذوق و شوق   این فتوحاتِ جہان تحت و فوق

ہر دو انعامِ خدائے لایزال   مومنان آں جہاں است این جلال!

حکمتِ اشیا فرنگی زاد نیست   اصلِ اوجِ لذتِ ایجاد نیست

نیک اگر بینی سلمان زادہ است   این گہ از دستِ ما افتادہ است

چوں عرب اندر اروپا پر کشاد   علم و حکمت را بنا دیگر نہ ساد

دانہ آں صحرائِ نشینان کاشتند   حاصلش افزونگی برداشتند

ایں پری از شیشہ اسلافِ ماست   باز حدیث کن کہ او از قافِ ماست
 لیکن از تہذیبِ لادینہ گیریز   زان کہ او با اہل حق دارد متیز
 فتنہ با ایں فتنہ پرداز آورد   لات و عترتِ جسم باز آورد
 از فسوش دیدہ دل نابصیر   روح از بے آبی او تشنہ میرا
 لذتِ بیتابی از دل می برد   بلکہ دل زین پیکر گل می برد

کسند زوے غارتِ او بر ملاست

لالہ می نالد کہ وارغ من کجاست!

حق نصیب تو کند و ذوقِ حضور   باز گویم آنچه گفتم در زبور

”مردن و ہم زیستن اسے نکتہ رس

ایں ہمہ از اعتبارات است و بس

مردی که سوزِ نوا را مرده
 لذتِ صوت و صدا را مرده
 پیشِ چنگِ مست و سرور است کور
 پیشِ رنگِ زنده در گور است کور
 رفحِ باقی زنده و پاینده است
 ورنه این را مرده آن را زنده است
 آنکه حیُّ لا یَمُوت آمدنِ است
 زبستنِ باقی حیاتِ مطلق است
 هر که بے حق نیست جز مرده نیست
 گرچه کس در ماتم اوزار نیست

برخور از قرآن اگر خواہی ثبات	در خمیرش دیدہ ام آب حیات
می و ہمدارایم لا تخف	می رساند بر مقام لا تخف
قوت سلطان و سیر از لا الہ	ہیبت مرفقہ از لا الہ
تا دویغ لا والا داشتیم	ما سوا اللہ را نشان نگذاشتیم
خاوراں از شعلہ من روشن است	اے خنک مردی کہ در عصر من است
از تب و تابم نصیب خود بگیر	بعد ازین ناید چون مرد فقیر
گوہر دریائے قرآن سفتہ ام	شرح رمز صغۃ اللہ گفتہ ام
با مسلمانان غمے بخشیدہ ام	کہنہ شاخے را نمے بخشیدہ ام
عشق من از زندگی دارد سراغ	عقل از صباے من روشن ایارغ
نکتہ یائے خاطر افروزے کہ گفت	با مسلمان حرف پُرسوزے کہ گفت

ہمچونے نالیدم اندر کوہ و دشت   تا مقام خویش برین فاش گشت
 حرفِ شوق آموختم واسخوتم   آتشِ افسردہ باز افروختم
 بامن آہِ صبح گاہے دادہ اند   سطوت کو ہے بگاہے دادہ اند
 دارم اندر سینہ نور لا الہ!   در شرابِ من سرور لا الہ!
 فکرِ من گروں سیرِ فیضِ دوست   جوے ساحلِ ناپیدِ فیضِ دوست

پس بگیر از بادہ من یک جام

تا درختی مثل تیغ بے نیام!

کپورآرٹ پرنٹنگ ورکس ایسٹ روڈ لاہور میں باہر منتہام
لالہ گورا اندنا کپور پیسجی جی
سید نذیر نیازی (کتاب خانہ طلوع اسلام منکلوڈ روڈ لاہور) نے
شائع کیا

CALL No. { ۱۹/۵۵/۵۵ } ACC. No. ۷۵۱
 AUTHOR اقبال
 TITLE مسافر

۳۲۶۶ ۷۵۱ ۱۹/۵۵/۵۵

سافر TIME

Date	No.	Date	No.
۱۹/۵۵/۵۵	۷۵۱		

MAULANA AZAD LIBRARY ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

